

1982-01-01

ทฤษฎีสังคมวิทยา : ข้อเสนอในการสร้าง

สัญญา สัญญาวิวัฒน์

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/cujss>

Part of the [Social and Behavioral Sciences Commons](#)

Recommended Citation

สัญญาวิวัฒน์, สัญญา (1982) "ทฤษฎีสังคมวิทยา : ข้อเสนอในการสร้าง," *Journal of Social Sciences*: Vol. 19: Iss. 1, Article 2.

Available at: <https://digital.car.chula.ac.th/cujss/vol19/iss1/2>

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Social Sciences by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

ทฤษฎีสังคมวิทยา : ข้อเสนอในการสร้าง ๔

ร.ศ. ดร. ศัญญา ศัญญาวิวัฒน์*

อารัมภบท

มนุษย์ไม่ว่ายุคใดสังคมใด มักสร้างทฤษฎีกันอยู่เสมอ เพราะในชีวิตสังคมของมนุษย์มีเรื่องราว เหตุการณ์ หรือปัญหาที่เขาไม่รู้ไม่เข้าใจแจ่มแจ้ง เนื่องจากขาดความรู้ ขาดข้อมูล หรือมีความรู้ข้อมูลไม่เพียงพอ เช่น มีคนในบ้านเจ็บป่วย ก็จะอธิบายกันว่าทำไมจึงเจ็บป่วย เจ็บป่วยด้วยโรคอะไร อาการจะเป็นอย่างไร ร้ายแรงหรือไม่ รักษาอย่างไรจึงจะหาย แม้บางครั้งเพื่อนบ้านข้างเคียงแสดงตัวเป็นมิตรหรือศัตรูก็จะพยายามอธิบายว่า เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น หาสาเหตุ หาทางบำรุงรักษาหรือแก้ไข บางทีเหตุใกล้ตัว เช่น สงครามระหว่างประเทศใดกับประเทศใดจะเกิดหรือไม่ ถ้าเกิดแล้วจะรุนแรงหรือจบลงเมื่อไร เพราะเหตุใดถึงนี้เป็นต้น

ทฤษฎีที่ชาวบ้านสร้างขึ้นนั้น แม้จะมีเหตุมีผลตามหลักตรรกวิทยา แต่ก็ยังมีความคลุมเครือ เยิ่นเย้อและไม่รัดกุม ไม่มีลักษณะชัดเจน กระทั่งคิดเพียงพอที่จะพิสูจน์ได้ หรือไม่มี ความประสงค์จะสร้างขึ้นมาสำหรับพิสูจน์ความถูกต้อง ทฤษฎีที่มีลักษณะเช่นนี้นักวิชาการให้ชื่อว่า ทฤษฎีแบบบรรยาย (descriptive theory) และยังไม่เป็นทฤษฎีวิทยาศาสตร์ (scientific theory) ซึ่งเป็นทฤษฎีแบบที่บทความนี้จะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

ทฤษฎีสังคมวิทยา : ทฤษฎีวิทยาศาสตร์

ทฤษฎีวิทยาศาสตร์เป็นคำอธิบายปรากฏการณ์ เช่น ฟ้าร้อง ฟ้าแลบ แผ่นดินไหว ฝนตก แดดออก หรืออธิบายคุณภาพของสิ่งหนึ่งสิ่งใด เช่น ไฟฟ้า ดิน น้ำ สังคม ความ

* ศัญญา ศัญญาวิวัฒน์, ร.บ. (จุฬาฯ); M.A. (Michigan State); Ph.D. (Missouri-Columbia) รองศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สัมพันธ์ทางสังคม กลุ่มประมุข เป็นต้น โดยประกอบด้วยประพจน์ (proposition) อย่างน้อยสอง ประพจน์ที่เกี่ยวข้องกันและมีลักษณะที่พิสูจน์ (ผิวกฎ) ได้ หรือมีศักยภาพที่จะพิสูจน์ได้ด้วยหลักฐานประจักษ์ (empirical data) จากความหมายนี้จะเห็นว่า มีสิ่งต่างๆ ที่ควรอธิบายขยายความเพิ่มเติมเพื่อความเข้าใจแจ่มแจ้งอยู่หลายอย่าง จึงจะกล่าวต่อไป

ประการแรก คำว่า วิทยาศาสตร์ มีความหมายโดยสรุปว่า ความรู้ที่อาจพิสูจน์ด้วยหลักฐานประจักษ์ให้รู้ว่าถูกหรือผิดได้ เช่น ความรู้ที่ว่า ของแข็งเมื่อได้รับความร้อนแล้วจะขยายตัว น้ำประกอบด้วยก๊าซไฮโดรเจนสองส่วน ออกซิเจนหนึ่งส่วน ย่อมพิสูจน์ให้เห็นจริงได้โดยการเอาของแข็ง เช่น เหล็กมาเผาไฟ (ให้ความร้อน) แล้วสังเกตขนาดของมันจะพบว่ามันขยายตัว ทดลองเอาน้ำหยดหนึ่งมาทำการแยกส่วนประกอบออก จะปรากฏว่ามีไฮโดรเจนและออกซิเจนตามทีระบุไว้ ดังนั้น สิ่งหรือความรู้ใดที่พิสูจน์ไม่ได้ด้วยหลักฐานประจักษ์ (พิสูจน์ได้ตามหลักเหตุผล หรือตรรกวิทยาก็ยังไม่พอ) ก็จะไม่ถือเป็นวิทยาศาสตร์ไม่ได้ เช่น เรื่อง ผี วิญญาณ เทวดา ทายแล้วเกิด เป็นต้น นอกจากนั้น การพิสูจน์ได้ตามแนวนั้น จะต้องพิสูจน์ได้เสมอ สิ่งที่พิสูจน์ได้เป็นครั้งคราวเท่านั้นก็ยังหาเข้าข่ายเป็นวิทยาศาสตร์ตามคำอธิบายนี้ไม่

กล่าวโดยสรุป ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์มีลักษณะที่สำคัญ 3 ประการ¹ คือ

1. มีความเป็นนามธรรม (abstraciness) คือมีความเป็นจริงอยู่เสมอไม่ว่าจะเป็นเวลาหรือ สถานที่ใด พิสูจน์ให้เห็นจริงได้เสมอ
2. มีความเห็นพ้องกัน ในหมู่นักวิทยาศาสตร์ (intersubjectivity) เกี่ยวกับความหมายของสิ่งก่ (concept)² และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งก่ตามหลักตรรกวิทยา ซึ่งหมายความว่าความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์จะต้องสอดคล้องกับหลักตรรกวิทยาคด้วย แต่ความรู้วิทยาศาสตร์จะต้องมีคุณสมบัติมากกว่านั้น คือจะต้องถูกต้องตามหลักฐานประจักษ์ด้วย
3. พิสูจน์ด้วยหลักฐานประจักษ์ (empirical relevance) นั่นคือความรู้วิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่มีหลักฐานประจักษ์สนับสนุนยืนยันว่าเป็นความจริง

¹ Paul D. Reynolds, *A Primer in Theory Construction* (Indianapolis : The Bobbs - Merrill Company, 1971) pp. 13-19

² จะอธิบายละเอียดต่อไป

ประการที่สอง คำว่าหลักฐานประจักษ์หมายถึงสิ่งภายนอกตัวหรือสิ่งที่ไม่ใช่ความรู้สึกนึกคิดของใครคนใดคนหนึ่ง สิ่งภายนอกตัวอาจเป็นวัตถุสิ่งของ คน สัตว์ พืช ซึ่งเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ (tangible) สัมผัสจับต้องได้ หรือความรู้สึกนึกคิดที่ตรงกันของคนหลายคน ซึ่งแม้จะมองไม่เห็น (intangible) แต่อาจใช้กลวิธีที่ยอมรับกันทั่วไปแปลงรูปเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ วัด ชั่ง ทวง ได้ ดังนั้น ทักกล่าวว่า ความรู้วิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่มีหลักฐานประจักษ์ยืนยัน จึงหมายถึงความรู้ที่มีหลักฐานที่มองเห็นหรืออาจทำให้มองเห็นมายืนยันได้ว่าเป็นจริง เช่นความรู้ที่ว่าวัตถุเมื่อได้รับความร้อนจะขยายตัว วัตถุนั้น ชั่ง ทวง วัดได้ ความรู้ที่วัดได้ เมื่อวัตถุได้รับความร้อนขนาดหนึ่งแล้ว วัตถุนั้นของวัตถุใหม่จะปรากฏว่ามีขนาดใหญ่มากกว่าเดิม ทั้งนี้เป็นต้น

ประการที่สาม คำว่า สังกัป (concept) หมายถึง ความคิดนามธรรมเกี่ยวกับสิ่งใดหรือปรากฏการณ์ใด ที่ได้จากการสังเกตสิ่งนั้นหรือปรากฏการณ์ประเภทนั้นหลายครั้งแล้วประมวลลักษณะสำคัญของสิ่งนั้นหรือปรากฏการณ์นั้นไว้⁸ ตัวอย่างเช่น ปัญญา ทศนคติ ค่านิยม บรรทัดฐาน องค์การสังคม ชั่วราชการ ชุมชน ชนชั้น ฯลฯ เนื่องจากสังกัปเป็นนามธรรมของลักษณะสำคัญของสิ่งต่าง ๆ หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ดังนั้นสังกัปจึงเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น จับต้องไม่ได้หรือชั่งทวงวัดไม่ได้

สังกัปอาจแบ่งออกได้เป็นสองประเภทคือ สังกัปนามธรรม (abstract concept) เช่น ทศนคติ อุดมภูมิ กลุ่มปฐมนุญ และสังกัปรูปธรรม (concrete concept) เช่น ทศนคติของนายสัญญา อุดมภูมิของแสงอาทิตย์ กลุ่มนาย ก. ข. ค. เป็นต้น แม้ว่าสังกัปประเภทหลังนี้จะมีความเด่นชัดขึ้นเฉพาะเจาะจงขึ้น แต่ก็ยังไม่อาจชั่งทวงวัดได้โดยนัยเอง

กล่าวโดยสรุป สังกัปเป็นสิ่งนามธรรมที่มนุษย์กำหนดขึ้น และเข้าใจความหมายกัน แต่ยังไม่สามารถชั่งทวงวัดได้

ประการที่สี่ ประพจน์คือ ข้อความเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสังกัปตั้งแต่สองสังกัปขึ้นไป เช่นสสาร (สังกัป) เมื่อได้รับ (แสดงความสัมพันธ์) ความร้อน (สังกัป) ย่อมขยายตัว (ผลของความสัมพันธ์) ชุมชน (สังกัป) ยังมี (แสดงความสัมพันธ์) ประชากรวัยแรงงานมากเท่าใด (สังกัป) จะยังมีความเจริญขึ้นเท่านั้น (ผลของความสัมพันธ์) อัตราการเกิดของประชากร

⁸ Renolds, *A Primer in Theory Construction*, อ้างแล้ว หน้า ๔๑

ในสังคมหนึ่งสังคมใด (สังคม) จะค่อยๆ ลดลงเมื่อ (แสดงความสัมพันธ์) ระบับการเป็น
 อุตสาหกรรมของสังคมนั้นสูงขึ้น (สังคม) เป็นต้น จะเห็นว่า ประพจน์แต่ละประพจน์ประกอบ
 ด้วยสังคมอย่างน้อยสองตัว สังคมเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ต่างๆ เช่น สสาร ชุมชน) หรือปรากฏการณ์
 เช่น อัตราการเกิดของประชากร ระบับการเป็นอุตสาหกรรม โดยมีความสัมพันธ์กันด้วยข้อ
 ความต่างๆ เช่น เมื่อได้รับ(เหตุ)...ย่อมขยายตัว (ผล) ยังมี (เหตุ)...จะยังมี...(ผล) จะค่อยๆ
 ลดลง (เหตุ)...สูงขึ้น (ผล) ซึ่งอาจเป็นความสัมพันธ์เชิงบวก (สูงหรือต่ำตามกัน) หรือเชิงลบ
 (อันหนึ่งสูงอีกอันต่ำหรือกลับกัน) อันเป็นไปตามหลักตรรกวิทยา

ประการสุดท้าย ทฤษฎีวิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่มีลักษณะให้พิสูจน์ได้ หรือสามารถจะ
 เรียบเรียงข้อความเสียใหม่เพื่อให้อยู่ในรูปแบบที่จะนำหลักฐานประจักษ์มาพิสูจน์ได้ เป็นลักษณะ
 สำคัญอีกประการหนึ่งของทฤษฎีวิทยาศาสตร์ ความรู้ที่พิสูจน์ไม่ได้หรือไม่อาจจะพิสูจน์ได้แม้
 คัดแปลงข้อความแล้วก็ตาม ย่อมไม่เข้าข่ายเป็นวิทยาศาสตร์ คำว่าอาจพิสูจน์ได้หรือมีศักยภาพที่
 จะพิสูจน์ได้แสดงว่า ทฤษฎีวิทยาศาสตร์บางทฤษฎี โดยเฉพาะทฤษฎีวิทยาศาสตร์ทางสังคม มี
 ลักษณะเป็นข้อความพรรณนาหรือบรรยาย เช่นเย้ยยียาวไม่กระทบรัก รักกุมพรหมที่จะพิสูจน์
 ได้ทันที นอกจากจะนำข้อความเหล่านั้นมาจัดรูปเสียใหม่ ให้เป็นประพจน์ต่างๆ ซึ่งทุกทฤษฎีมี
 ลู่ทางทำได้ จึงจะสามารถพิสูจน์หรือทดสอบ (ด้วยหลักฐานประจักษ์) ได้ ทฤษฎีประเภทนี้ทาง
 สังคมวิทยาได้แก่ทฤษฎีแม่บท (grand theory) ทั้งหลายนั่นเอง

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่า ทฤษฎีวิทยาศาสตร์มีลักษณะอย่างไร เมื่อนำหลักเกณฑ์
 เหล่านี้มาปรับใช้กับความรู้ทางสังคม ก็จะทำให้ความรู้ที่จะเป็นทฤษฎีสังคม มีลักษณะทำนอง
 เดียวกัน ความรู้หรือคำอธิบายเรื่องราวหรือปรากฏการณ์ทางสังคมที่ไม่เข้าเกณฑ์ดังกล่าว หรือ
 ไม่มีรูปร่างลักษณะดังกล่าว ก็จะไม่ถือว่าเป็นทฤษฎีวิทยาศาสตร์ทางสังคม แต่อาจเรียกว่า
 ทฤษฎีสังคม (social theory) เท่านั้น

สำหรับทฤษฎีสังคมวิทยา (sociological theory) นั้น ถือได้ว่าเป็นทฤษฎีวิทยาศาสตร์
 เพราะมีลักษณะเข้าเกณฑ์ที่กล่าวไว้ข้างต้น ตัวอย่างเช่น ทฤษฎีการฆ่าตัวตายของนักสังคมวิทยา
 ชาวฝรั่งเศส ชื่อ Emile Durkheim ทฤษฎีนี้เขียนตามรูปแบบได้ดังนี้

1. ในสังคมใด ๆ อัตราการฆ่าตัวตายจะแปรผันเป็นสัดส่วน โดยตรงกับ ระดับแห่ง
ปัจจัยสภาพนิยม

2. ระดับแห่งปัจจัยสภาพนิยม ← จะผันแปร ไปตามการมีอยู่ของลัทธิ → โปรเทสแตนท์

3. ดังนั้น อัตราการฆ่าตัวตายจึงผันแปร ไปตามการมีอยู่ของลัทธิ ← ←
โปรเทสแตนท์

4. ลัทธิโปรเทสแตนท์ในสเปนมีอยู่น้อย

5. ดังนั้น อัตราการฆ่าตัวตายในสเปนจึงต่ำ

ทฤษฎีนี้เขียนเป็นคำพรรณนาได้ว่า เนื่องจากความยึดเหนี่ยวกันในหมู่คนที่นับถือ
ศาสนาคริสต์นิกายโปรเทสแตนท์มีน้อย หรือเป็นภาษาสามัญว่า ชาวโปรเทสแตนท์ไม่ค่อยสามัคคี
ปองดองกัน ไม่ค่อยเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน ดังนั้น ชาวโปรเทสแตนท์จึงมีโอกาที่จะฆ่าตัวตายได้มาก
เพราะหากมีความเดือดเนื้อร้อนใจ หรือหากต้องการความช่วยเหลือจากชาวโปรเทสแตนท์ด้วยกัน
ก็ยากยิ่งใด ๆ ก็จะไม่มีความช่วยเหลือ ชาติที่พึงพิง ดังนั้นจึงอาจฆ่าตัวตายได้
ดังนั้น อัตราการฆ่าตัวตายในหมู่พวกโปรเทสแตนท์จึงสูง

สำหรับคำอธิบายทฤษฎีการฆ่าตัวตายของมนุษย์ที่เขียนไว้ในรูปประพจน์ต่าง ๆ มีดังนี้
ทฤษฎีนี้ประกอบด้วยประพจน์สามประพจน์ด้วยกันคือ ประพจน์ที่ 1-2-3 โดยทั้งสามประพจน์มี
ความเกี่ยวเนื่องกันด้วยการใช้สัญลักษณ์ปัจจัยสภาพนิยมระหว่างประพจน์ที่ 1-2 สัญลักษณ์ลัทธิโปรเทส-
แตนท์ระหว่างประพจน์ที่ 2 และ 3 ทั้งนี้ ประพจน์ที่สามจะเป็นตัวแสดงผลของความสัมพันธ์ของ
สองประพจน์แรก

แต่ละประพจน์ประกอบด้วยสัญลักษณ์ที่สัมพันธ์กัน โดยตัวหนึ่งเป็นเหตุอีกตัว
เป็นผล คืออัตราการฆ่าตัวตายเป็นตัวผลของปัจจัยสภาพนิยม (ในประพจน์แรก) ปัจจัยสภาพนิยม
เป็นตัวผลของลัทธิโปรเทสแตนท์ในประพจน์ที่ 2 สำหรับในประพจน์ที่ 3 สัญลักษณ์อัตราการฆ่าตัว
ตายซึ่งปรากฏในประพจน์แรกแล้ว นำมาเป็นสัญลักษณ์ของสัญลักษณ์โปรเทสแตนท์ ซึ่งปรากฏแล้ว
ในประพจน์ที่ 2 ทำให้ประพจน์ที่ 1 และที่ 3 เชื่อมกัน

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างประพจน์และตัวแปรต่าง ๆ เช่นนี้ เป็นระบบตรรกวิทยาแบบหนึ่งเรียกว่านิรนัย (deductive system – จากหลักทั่วไป ไปสู่เรื่องเฉพาะ) ซึ่งตามมาในประพจน์ที่ 4 และที่ 6 คือเริ่มจากหลักทั่วไปว่า อัตราการฆ่าตัวตายของคนขึ้นอยู่กับลัทธิโปรเทสแตนท์ มาถึงกรณีเฉพาะที่ว่าอัตราการฆ่าตัวตายของชาวสเปนต่ำ เพราะมีชาวโปรเทสแตนท์หรือมีชาวสเปนที่นับถือนิกายโปรเทสแตนท์น้อย

ลัทธิหรือความเชื่อศรัทธาในโปรเทสแตนท์มีลักษณะเปิดให้พิสูจน์ได้ (contingent) ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของทฤษฎีวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้ เมื่อทฤษฎีสังคมวิทยามีลักษณะครบถ้วนตามเกณฑ์ของทฤษฎีวิทยาศาสตร์ ทฤษฎีสังคมวิทยาจึงเป็นทฤษฎีวิทยาศาสตร์

วิธีการสร้างทฤษฎี

ผู้เขียนเห็นด้วยกับความคิดของ Francis Bacon ปราชญ์คนสำคัญของอังกฤษที่ Paul D. Renolds อ้างในหนังสือของเขาที่ว่า การสร้างทฤษฎีวิทยาศาสตร์นั้นทำได้สองวิธี คือ วิธีที่ 1 ทำวิจัยก่อนแล้วสร้างทฤษฎีซึ่งจะเรียกสั้น ๆ ว่า สร้างจากการวิจัย กับวิธีที่ 2 คิดทฤษฎีก่อนแล้วทำวิจัยพิสูจน์ความถูกต้อง หรือเนรมิตทฤษฎีจะไต่ถ่วงละเอียดต่อไป

ทฤษฎีจากการวิจัย (Research-Then-Theory) การสร้างทฤษฎีสังคมวิทยาโดยวิธีนี้มีขั้นตอนดังนี้

1. คัดเลือกปรากฏการณ์ (สิ่งต่าง ๆ หรือกรณีต่าง ๆ) มาอย่างหนึ่ง แล้วจดลักษณะทุกอย่างของสิ่งนั้นลงไว้
2. ชั่งตวงวัดลักษณะทุกอย่างของปรากฏการณ์นั้นในสถานที่ต่าง ๆ ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้
3. แล้วลองค้นหากระบวนที่เป็นระบบจากผลการวิเคราะห์ข้างต้นว่า มีสิ่งใดน่าสนใจพอที่จะศึกษาต่อไปอีก
4. เมื่อพบกระบวนที่เป็นระบบสำคัญจากข้อมูลนั้นแล้ว จึงจัดรูปแบบทางทฤษฎีขึ้นพูดให้ง่ายขึ้น วิธีนี้คือการวิจัยเพื่อค้นหาทฤษฎีนั่นเอง การวิจัยทุกอย่างจะต้องเริ่มจากปัญหา หรือสิ่งที่ต้องการทราบ ต้องการคำตอบ แล้วเก็บข้อมูลสนามเพื่อนำมาวิเคราะห์เนื้อหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรหรือปัจจัยต่าง ๆ ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต่าง ๆ ที่ปรากฏตัวออกมาเสมอ ๆ เรียกว่า กระบวนที่เป็นระบบ จากกระบวนที่เป็นระบบนี้เอง เราอาจนำมาประกอบกันเข้าเป็นทฤษฎี

การสร้างทฤษฎีโดยวิธีนี้มีข้อแม้สำคัญอยู่สองอย่างคือ ประการแรกทฤษฎีที่จะสร้างจะต้องไม่มีตัวแปรหรือสัณฐานมากนัก มิเช่นนั้นจะทำให้สับสนหรือสร้างทฤษฎีไม่ได้เอาเลย เพราะจะมีความยุ่งยากในการเก็บข้อมูลและการวัดลักษณะต่าง ๆ หรือตัวแปรต่าง ๆ เหล่านั้น ประการที่สอง การสร้างทฤษฎีแบบนี้จะต้องมีกระสวนเป็นระบบ (หรือความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร หรือ ประพจน์) ไม่มาก เพื่อจะได้ไม่ทำให้การวิเคราะห์ข้อมูลยุ่งยาก สามารถแสดงให้เห็นตัวเหตุและตัวผลของความสัมพันธ์นั้นได้โดยง่าย หากตรงกันข้าม มีกระสวนมากอาจจะซ้ไยยากกว่าตัวแปรใด มีความสัมพันธ์กับตัวใดอีกบ้าง (ปัญหานี้อาจลดลงเมื่อใช้สมองกลเข้าช่วย) ดังนั้น หากจะใช้วิธีนี้สร้างทฤษฎีก็จะต้องพยายามหลีกเลี่ยงข้อจำกัดสองประการนั้นให้พ้น จะต้องไม่โลภมากหรือไฝ่ฝันสูงเกินไป ค่อยทำค่อยไป สร้างทฤษฎีขนาดเล็กที่มีตัวแปรน้อยมีความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรน้อยๆ ไปก่อน แล้วจึงค่อยขยายขยายให้ใหญ่ขึ้น สลับซับซ้อนมากขึ้นในภายหลัง เมื่อสามารถสร้างทฤษฎีเล็ก ๆ ประสบความสำเร็จแล้ว

สิ่งสำคัญประการหนึ่งที่ควรคำนึงให้มากในการใช้วิธีนี้สร้างทฤษฎี คือ การสร้างทฤษฎีวิธีนี้ขึ้นอยู่กับฐานคติ (assumption) ที่ว่าในโลกแห่งความเป็นจริง (real world) นั้น มีกระสวนแท้จริงตามธรรมชาติอยู่แล้ว หน้าที่ของนักวิทยาศาสตร์มีเพียงพยายามค้นหากระสวนนั้นหรือคงธรรมชาตินั้นเท่านั้น ดังนั้น ผู้ยึดถือแนวทางสร้างทฤษฎีวิธีนี้จึงต้องเข้าใจและยึดถือฐานคติอย่างนี้ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างความรู้วิทยาศาสตร์และโลกแห่งความเป็นจริง หากไม่จะมีกรอบในการคิดและปฏิบัติการค้นคว้า

การเนรมิตทฤษฎี (Theory-Then-Research) การสร้างทฤษฎีอีกวิธีหนึ่งคือ การใช้ญาณหรือความึกของตัวเองสร้างทฤษฎีอย่างหนึ่งอย่างใดขึ้นมาก่อน แล้วจึงทดสอบญาณของตัวกับโลกแห่งความเป็นจริงด้วยการเก็บข้อมูลประจักษ์มาพิสูจน์ ขั้นตอนต่าง ๆ มีดังนี้

1. คิดทฤษฎีอย่างหนึ่งอย่างใดขึ้นอย่างชัดเจนนที่สุด กระทั่งคิดที่สุดเท่าที่จะทำได้
2. คัดเลือกข้อความ หรือประพจน์ข้อใดข้อหนึ่งขึ้นมาทดสอบกับข้อมูลประจักษ์
3. ออกแบบโครงการวิจัย เพื่อเก็บข้อมูลประจักษ์มาทดสอบข้อความที่คัดเลือกมาแล้ว

นั้น

4. ทดสอบข้อความนั้นกับข้อมูลประจักษ์ หากไม่สอดคล้องกันก็ให้ดัดแปลงรูปแบบโครงการวิจัยหรือดัดแปลงทฤษฎี แล้วทำการเก็บข้อมูลประจักษ์ (ทำวิจัย) ใหม่

6. หากข้อความของทฤษฎีสอดคล้องกับข้อมูลประจักษ์ (หรือข้อมูลประจักษ์ยืนยันความถูกต้องของทฤษฎี) ก็ให้เลือกข้อความอื่นของทฤษฎีที่ได้สร้างไว้ มาทดสอบกับข้อมูลประจักษ์ต่อไปอีก ทำเช่นนั้นเรื่อยไปจนทดสอบข้อความทุกข้อความในทฤษฎีจนหมด จึงเรียกได้ว่าสร้างทฤษฎีวิทยาศาสตร์สำเร็จหนึ่งทฤษฎี

ปัญหาสำคัญมากประการที่หนึ่งในการเลือกใช้วิธีนี้ก็คือ มีหลักเกณฑ์อย่างไรในการเลือกข้อความใดในทฤษฎี มาทดสอบกับข้อมูลประจักษ์ อาจใช้หลักเกณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้

1. พยายามเลือกข้อความที่คิดว่าน่าจะถูกต้องที่สุดก่อน เพื่อจะได้ลดค่าใช้จ่าย เพราะหากแม้แต่ข้อความสำคัญยังผิดเสียแล้ว ก็จะได้ไม่ต้องทดสอบข้อความอื่นของทฤษฎีอีกต่อไป

2. เลือกข้อความที่มีแนวโน้มว่าจะผิดมากที่สุดมาทดสอบเสียก่อน เพื่อลดจำนวนข้อความที่ไม่มั่นใจให้น้อยลงไป หรือตัดแปลงปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้นเสียก่อน แล้วค่อย ๆ เขยิบไปสู่ข้อความที่มีความมั่นใจมากขึ้น

3. เลือกข้อความที่คิดว่าสำคัญเป็นหัวใจของทฤษฎีมาทดสอบเสียก่อน เพื่อผลเช่นเดียวกับหลักเกณฑ์ข้อหนึ่ง (ข้อความที่สำคัญที่สุดอาจไม่ใช่ข้อความเดียวกับข้อความที่น่าจะได้รับการยืนยันจากข้อมูลประจักษ์ตามหลักเกณฑ์ข้อหนึ่ง)

ฐานคติอันเป็นฐานรองรับการสร้างทฤษฎีวิธีนี้ก็คือ โลกแห่งความเป็นจริงมิได้มีแบบหรือกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติอย่างหนึ่งอย่างใดตายตัวอยู่ นักวิทยาศาสตร์จะต้องสร้างกฎเกณฑ์หรือแบบแผนเหล่านั้นขึ้นมาอธิบายเรื่องราวในโลกแห่งความเป็นจริงนั้น เมื่อสร้างกฎเกณฑ์ (หรือทฤษฎี) อธิบายโลกแห่งความเป็นจริงแล้ว ก็จะต้องทดสอบกับโลกแห่งความเป็นจริงนั้นโดยเก็บข้อมูลประจักษ์มาทดสอบว่าถูกต้องหรือไม่ ถ้าถูกต้องก็ยึดถือทฤษฎีนั้นต่อไป ถ้าไม่ถูกต้องก็จะต้องสร้างทฤษฎีใหม่ แล้วทำการทดสอบใหม่อีก จนกว่าจะหาทฤษฎีที่ถูกต้องได้ งานของนักวิทยาศาสตร์จึงหนักและเหนื่อย แม้ทฤษฎีวิทยาศาสตร์ที่ดีว่าถูกต้องในวันนี้ ก็อาจไม่ถูกต้องได้อีกในอนาคต เมื่อเหตุการณ์สภาวะแวดล้อมของโลกเปลี่ยนแปลงไป งานของนักวิทยาศาสตร์จึงไม่มีวันเสร็จสิ้นหรือหมดไปได้

จุดอ่อนของวิธีสร้างทฤษฎีทั้งสอง วิธีการสร้างทฤษฎีที่กล่าวมาแล้วทั้งสองวิธี มีข้อเสียอยู่ด้วยกันทั้งคู่ จุดอ่อนที่สำคัญของวิธีแรกก็คือ ปรากฏการณ์ หรือกรณีที่นักวิทยาศาสตร์เลือก

ศึกษาแต่ละกรณี ต่างก็มีตัวแปรมากมาย ซึ่งเหลือวิสัยที่นักวิทยาศาสตร์คนหนึ่งคนใดจะนำมาบรรจุไว้ในทฤษฎี หรือนำมาพิสูจน์ได้หมดทุกตัวแปร สมมติว่านักวิทยาศาสตร์สามารถรวบรวมตัวแปรของกรณีที่เขาจะศึกษามาไว้ได้หมด ก็จะเป็นไปไม่ได้ที่เขาจะหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต่างๆ เหล่านั้น (กระสวนหรือประพจน์) ได้หมดสิ้น สิ่งที่เขาทำได้คือ ประมวลตัวแปรเฉพาะที่เขาพิจารณาว่าสำคัญ (หลักจิตวิสัย) แสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรบางตัวที่เขาเห็นว่าน่าจะสำคัญ (หลักจิตวิสัยอีก) ผลก็คือ ทฤษฎีของเขาไม่สมบูรณ์ และวิธีที่เขาใช้สร้างทฤษฎีไม่สามารถจะเป็นแบบอย่างได้ เพราะหลักเกณฑ์ที่เขาใช้นั้นเป็นหลักเฉพาะตัว (หลักจิตวิสัย) ไม่เป็นหลักจิตวิสัยหรือหลักสากล

สำหรับจุดอ่อนสำคัญของวิธีเนรมิตทฤษฎีก็คือ นักวิทยาศาสตร์ ที่ยึดถือแนวทางนี้มักจะเริ่มสร้างทฤษฎีเป็นเค้าโครงหยาบๆ ไม่เป็นทฤษฎีเต็มรูป ไม่เป็นแบบแผนทั่วไป แล้วเก็บข้อมูลประจักษ์มาทดสอบบางส่วนของทฤษฎี ระหว่างนั้นก็คัดเลือกความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรบางตัวหรือบางคู่ที่เขาเห็นว่าสำคัญ ดังนั้น จึงไม่เป็นไปตามแบบแผนทั่วไปอีก ทฤษฎีที่ได้จึงไม่สมบูรณ์และไม่เป็นไปตามแบบแผนทั่วไป ทำให้เกิดเป็นจุดอ่อนสำคัญของวิธีการสร้างทฤษฎีแบบนี้

อย่างไรก็ดี ข้อดีของวิธีการสร้างทฤษฎีทั้งสองก็ยังมียู่ อันเป็นเหตุผลให้วิธีทั้งสองยังมีผู้นิยมยึดถือเป็นแนวมาตรฐานเท่าทุกวันนี้ นั่นคือ วิธีแรก วิธีสร้างทฤษฎีจากการค้นคว้าวิจัยเหมาะสำหรับสร้างทฤษฎีประเภทที่เป็นกฎ (Laws) ซึ่งเป็นทฤษฎีระดับสูงสามารถใช้หรือมีความเป็นจริงทุกเวลาและสถานที่ หากสามารถสร้างทฤษฎีแบบนี้ได้มากเท่าใด มูลค่าหรือค่าใช้จ่ายของแต่ละทฤษฎีก็ย่อมจะถูกลงเพียงนั้น ในขณะเดียวกัน วิธีเนรมิตทฤษฎีก็มีประโยชน์หรือมีประสิทธิภาพในการสร้างทฤษฎีประเภทที่เป็นความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุเป็นผลต่อกันของตัวแปร (Axiomatic or causal process) ทั้งนี้เพราะการสร้างทฤษฎีด้วยวิธีนี้ จะคัดเลือกความสัมพันธ์ของตัวแปรบางคู่เท่านั้นมาทดสอบกับข้อมูลประจักษ์ จึงทำให้สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายน้อย

เนื่องจากวิธีการสร้างทฤษฎีทั้งสองมีจุดอ่อนมากดังกล่าวแล้ว แม้จะมีข้อดีบางอย่างก็ตามจึงได้มีผู้เสนอวิธีสร้างทฤษฎีแบบที่สาม เรียกว่าแบบผสม⁴ (composite approach) ขึ้น เป็นการนำข้อดีของแต่ละวิธีมารวมกันไว้ ก็จะได้เสนอโดยสังเขปต่อไป

⁴ Renolds, อ้างแล้ว หน้า 154 เป็นต้นไป

วิธีผสมในการสร้างทฤษฎี แม้ว่าวิธีสร้างทฤษฎีจากการวิจัยจะมีจุดอ่อนที่เสียค่าใช้จ่ายมากในการสร้างทฤษฎี แต่วิธีนี้มีข้อดีที่อาจเป็นที่มาของข้อมูลบางอย่างที่เป็นประโยชน์ ส่วนวิธีเนรมิตทฤษฎีแม้จะมีข้อเสียที่นักวิทยาศาสตร์ไม่มีข้อมูลอยู่ก่อนในการริเริ่มสร้างทฤษฎี แต่การเจาะจงเก็บข้อมูลบางอย่างสำหรับสมมติฐานสำคัญก็เป็นข้อดี วิธีผสมจึงได้รวมข้อดีของวิธีเหล่านี้เข้าไว้และพยายามหลีกเลี่ยงข้อเสียเหล่านั้น ขั้นตอนในการสร้างทฤษฎีด้วยวิธีผสมมีดังนี้

1. ขั้นค้นหา (exploratory) ในขั้นนี้ผู้สร้างทฤษฎีทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับปรากฏการณ์ (phenomenon) หรือกรณีเรื่องหนึ่งเรื่องใด เพื่อหาความคิดหรือปัจจัยสำคัญของปรากฏการณ์หรือกรณีนั้น หาช่องทางที่เหมาะสมสำหรับการทำวิจัยเรื่องนั้นในขั้นที่สองต่อไป ขั้นนี้ควรเป็น การศึกษากว้าง ๆ ยึดหยุ่นได้มาก

2. ขั้นพรรณนา (descriptive) เป้าหมายของขั้นนี้คือ การบรรยายความสัมพันธ์ของตัวแปรที่ได้จากขั้นที่หนึ่ง การพรรณนาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรคู่หนึ่ง หรือหลายคู่อาจเป็น ในรูปของหลักทั่วไปเชิงประจักษ์ (empirical generalization สมมติฐานที่มีหลักฐานประจักษ์ ยืนยันว่าถูกต้อง) ซึ่งจะเป็นที่ยอมรับในความถูกต้องของนักวิทยาศาสตร์คนอื่น ๆ เมื่อสร้างหลักทั่วไปเชิงประจักษ์ได้แล้ว ก็จะเป็นช่องทางให้สร้างทฤษฎีได้ต่อไป

3. ขั้นอธิบาย (explanatory) ขั้นอธิบายมีเป้าหมายอยู่ที่การสร้างทฤษฎีชนิดที่สามารถอธิบายหลักทั่วไปเชิงประจักษ์ที่ได้จากขั้นที่สอง ในขั้นนี้จะมีกิจกรรมเหล่านั้นวนเวียนกันเป็นวัฏจักร คือ

ก. การสร้างทฤษฎี

ข. การทดสอบทฤษฎี คือ การพยายามหักล้างทฤษฎีด้วยข้อมูลประจักษ์

ค. การตกแต่งทฤษฎีเสียใหม่ คือ กลับในข้อ ก. อีกครั้ง วนเวียนไปเช่นนั้นจนได้ทฤษฎีที่ต้องการ

กล่าวโดยสรุป วิธีผสมเป็นวิธีสร้างทฤษฎีชนิดที่นำข้อดีของทั้งสองวิธีแรกมาใช้ โดยพยายามหลีกเลี่ยงข้อเสียที่เป็นจุดอ่อน การค้นหาข้อมูลในขั้นแรกมุ่งแสวงหาความคิดหรือปัจจัยต่าง ๆ พร้อมทั้งความสัมพันธ์ที่อาจมีเกี่ยวกับกรณีเฉพาะที่ศึกษาหรือจะสร้างทฤษฎีขึ้น เมื่อทำการวิจัยเก็บข้อมูลประจักษ์จนสามารถสร้างหลักทั่วไปเชิงประจักษ์ได้แล้ว ก็เป็นการสร้างทฤษฎี

ปีที่ 19 ฉบับที่ 1 มีนาคม 2525

เพื่ออธิบายกรณีศึกษานั้นได้ การทำเป็นย่อมเป็นการประหยัดค่าใช้จ่าย เพราะไม่ต้องค้นหาข้อมูลโดยไร้เป้าหมายเหมือนงมเข็มในมหาสมุทร เมื่อได้ทฤษฎีขั้นหนึ่งแล้ว (มีข้อมูลประจักษ์ยืนยันขั้นหนึ่งแล้ว) ก็สามารถจะพิสูจน์กับข้อมูลประจักษ์อีกชุดหนึ่งได้อย่างเจาะจง เมื่อได้รับการยืนยันอีก ทฤษฎีนั้นก็ย่อมจะเป็นทฤษฎีที่เชื่อถือได้ อย่างน้อยก็ชั่วเวลาหนึ่ง (ทฤษฎีวิทยาศาสตร์ไม่เป็นข้อความที่ถูกต้องอยู่ชั่วกาลปาวสาน)

เท่าที่ได้พรรณามาทั้งหมดก็หวังว่า ท่านผู้อ่านคงจะได้แนวการสร้างทฤษฎีวิทยาศาสตร์บ้างตามสมควร นอกจากนั้น ข้อความข้างต้นยังได้กล่าวถึงความหมายของทฤษฎีวิทยาศาสตร์ องค์ประกอบของทฤษฎีวิทยาศาสตร์ พร้อมด้วยคำอธิบายอันจำเป็นสำหรับเป็นแนวทางในการสร้างทฤษฎีในขั้นสุดท้ายของบทความนี้ด้วย แม้จะเป็นบทความสั้น ๆ แต่ก็เชื่อว่าจะให้สาระเบื้องต้นของเรื่องนี้ได้พอควร

ตัวอย่างการสร้างทฤษฎี

เพื่อให้บทความนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ต่อไปจะขอนำทฤษฎีศักยภาพในการพัฒนาและการแพร่กระจาย (Development Potential-Diffusion Theory) มาแสดงไว้เป็นตัวอย่าง การสร้างทฤษฎีนี้ดำเนินตามรูปแบบที่สองที่เสนอมาช้างต้น (การเนรมิตทฤษฎี หรือ Theory-Then-research) แต่การเนรมิตไม่ได้เป็นการนั่งเทียนแถมทำนอง armchair speculation แต่เป็นการศึกษาแนวคิดเชิงทฤษฎีหรือผลงานวิจัยที่มีผู้ทำมาก่อน รวมทั้งความคิดเห็น ประสบการณ์ และหลักเหตุผลของผู้สร้างเอง การสร้างทฤษฎีนี้หากดูอย่างผิวเผินอาจกล่าวว่าเป็นการสร้างตามแบบที่หนึ่ง (สร้างทฤษฎีจากการวิจัย หรือ Research-Then-Theory) เพราะได้มีการศึกษาผลงานวิจัยและความคิดของผู้อื่นมาแล้ว (ซึ่งอาจถือว่าการวิจัยได้ขั้นหนึ่ง-การวิจัยเอกสาร) อย่างไรก็ตาม การทำเช่นนั้นยังไม่ถือเป็นการวิจัยตามความหมายของวิธีสร้างทฤษฎีวิธีแรก การวิจัยในที่นี้หมายถึง การวิจัยสนามมากกว่า (empirical research) นอกจากนั้นการศึกษางานวิจัยและแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องพัฒนาการของผู้อื่นในกรณีนี้ เป็นเพียงการช่วยเสริมญาณหรือการคิดเนรมิตทฤษฎีของผู้สร้างเท่านั้น

ทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจายนวัตกรรม มีลักษณะผสมผสานความรู้ทางสังคมวิทยา (เกี่ยวกับการจัดระเบียบทางสังคมหรือองค์การทางสังคม social organization)

และความรู้ทางมานุษยวิทยา (แนวความคิดเกี่ยวกับการแพร่กระจายนอกรวมอันจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาในสังคมที่เป็นเป้าหมาย) เข้าด้วยกัน รวมทั้งได้นำเอาองค์ประกอบทางกายภาพหรือสรีรภาพ (physical environments) เข้ามาประกอบกันด้วย ซึ่งตามความคิดของผู้สร้างทฤษฎีถือว่า เป็นปัจจัยร่วมที่สำคัญอย่างหนึ่ง ขอให้พิจารณาสาระและแนวการสร้างทฤษฎีนี้ต่อไป

หนึ่ง ทฤษฎีนี้ได้รับการทดสอบด้วยข้อมูลประจักษ์แล้ว⁵ ผลปรากฏว่า บางส่วนของทฤษฎีได้รับการยืนยัน แต่บางส่วนก็ได้รับการปฏิเสธจากข้อมูลที่ศึกษามาด้วยนั้น

ทฤษฎีศักยภาพในการพัฒนาและการแพร่กระจาย

ในการที่ประเทศหนึ่งหรือสังคมหนึ่งสังคมใด จะมีความพัฒนาหรือเจริญก้าวหน้าขึ้นนั้นแน่นอนจะต้องมีปัจจัยหลายอย่างสนับสนุน เช่น สหรัฐอเมริกามีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ และมีประชากรที่มีคุณภาพ ส่วนอังกฤษไม่มีทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง แต่ก็มีแสนยานุภาพทางเรือและการค้าระหว่างประเทศอันมีประสิทธิภาพ จึงสามารถดึงเอาทรัพยากรจากสังคมอื่นมาใช้ประโยชน์ได้ ตัวอย่างของประเทศเจริญสองประเทศนี้ชี้ให้เห็นต่อไปด้วยว่ามีปัจจัยอื่นสนับสนุนประเทศทั้งสองนั้นด้วย เช่น ปัจจัยทางการเมือง ความเจริญทางอุตสาหกรรม การจัดการหรือการบริหารงาน จำนวนประชากรที่ไม่มากเกินไป มีคนที่อยู่ในวัยทำงานเป็นจำนวนมาก เป็นต้น

หากเราจะพยายามเขียนรายชื่อปัจจัยเหล่านี้ต่อไป คงจะไม่รู้จักจบสิ้น เราจึงต้องมาตัดสินใจกันว่า มีปัจจัยสำคัญอะไรบ้าง จากจำนวนลงไปไม่ให้มีมากนัก โดยถือเสียว่า แรงผลักดันจากปัจจัยอื่นก็ย่อมต้องมี แต่แรงจากปัจจัยตัวที่เราคัดเลือกมานั้นมีปริมาณและความสำคัญมากกว่า ทฤษฎีศักยภาพและการแพร่กระจายคัดเลือกปัจจัยเหล่านั้นมา 6 ตัวด้วยกัน คือ ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์การทางสังคม ภาวะผู้นำในหมู่บ้าน การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับข้าราชการของรัฐ และการฝึกอบรม

อันที่จริง ทฤษฎีนี้แบ่งออกเป็นสองส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนที่เป็นศักยภาพ (Potential) ของชุมชน ซึ่งประกอบด้วย 4 ปัจจัยแรก หมายความว่า หากชุมชนใดมีปัจจัยทั้งสี่ครบครันก็มีแนวทางว่า ชุมชนนั้นจะมีความเจริญมากกว่าชุมชนที่มีปัจจัยเหล่านั้นอยู่น้อยกว่า ส่วนปัจจัย

⁵ สตีเวน สตีเวนสัน, "พัฒนาการในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : การพิสูจน์ทฤษฎีศักยภาพและการแพร่กระจาย", วารสารสังคมศาสตร์ ปีที่ 16 ฉบับที่ 3 ก.ค.-ก.ย. 2521, หน้า 134-151

ที่ 5 เป็นส่วนของทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (Diffusion Theory) ซึ่งเป็นทฤษฎีทางมานุษยวิทยาที่รู้จักกันดี กล่าวคือ ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ความเจริญจะเกิดขึ้น ณ จุดใดจุดหนึ่ง หรือชุมชนใดชุมชนหนึ่งก่อน แล้วจึงแพร่กระจายออกไปยังแหล่งอื่น การแพร่กระจายเกิดขึ้นมาได้ก็โดยที่มีการติดต่อกันระหว่างคนต่างชุมชนหรือโดยเฉพาะคนที่ต่างวัฒนธรรมกัน ในที่นี้เราถือว่าชาวบ้านกับข้าราชการของรัฐมีวัฒนธรรมหรือความรู้ความชำนาญต่างกัน การติดต่อระหว่างบุคคลสองพวกนี้จึงเป็นทางแพร่ความรู้ ความคิดและสิ่งแปลก ๆ ใหม่ ๆ ที่เรียกว่า “นวัตกรรม” (innovation) หรือความเจริญได้ทางหนึ่ง

สำหรับการฝึกอบรม (Training) ถือว่าเป็นตัวแปรร่วม (intervening variable) กล่าวคือ การฝึกอบรมนี้จะช่วยเร่งปัจจัยต่าง ๆ ในทฤษฎีศักยภาพและการแพร่กระจายให้มีแรงผลักดันให้ชุมชนมีความเจริญก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น จึงคิดได้ว่า ปัจจัยการฝึกอบรมแฝงอยู่ในทุกปัจจัยดังกล่าวที่ทำให้ชุมชนนั้นเจริญก้าวหน้าขึ้นมา

อนึ่ง ปัจจัยการติดต่อระหว่างชาวบ้านกับข้าราชการนั้น ในแง่หนึ่งเราอาจถือว่าเป็นศักยภาพ (Potential) ของชุมชนได้เหมือนกัน กล่าวคือ หากชุมชนใด ประชาชนมีการติดต่อกับข้าราชการเป็นปริมาณมากแล้ว ชุมชนนั้นย่อมจะมีช่องทางจะเจริญก้าวหน้าได้ ค่ายเหฺกนี้ จึงได้รวมสองทฤษฎีนี้เข้าไว้ด้วยกัน แต่ก็ยังคงข้อเคิมเอาไว้เตือนใจถึงที่มาของทฤษฎีทั้งสอง

คราวนี้จะขอกล่าวถึงความหมายและความสำคัญของตัวแปรแต่ละตัวโดยย่อ ตัวแรกคือทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึงสิ่งอันเป็นกายภาพทั้งหลายที่มนุษย์มิได้เป็นผู้ประคิษฐ์ขึ้นมา เช่น ดิน น้ำ อากาศ สินแร่ พืชพันธุ์ไม้ และสัตว์เป็นต้น ณ ที่นี้เราจะมุ่งแต่เฉพาะที่ดิน การถือครองและการใช้ประโยชน์จากดิน ผืนแผ่นดินมีความสำคัญต่อมนุษย์มาก เพราะการเกษตรกรรมต้องอาศัยที่ดินเป็นแหล่งเพาะปลูก ยิ่งประเทศเกษตรกรรมอย่างไทยก็ยิ่งมองเห็นความสำคัญของที่ดินมากยิ่งขึ้น สำหรับคนที่ทำกสิกรรม ความหวังที่จะมีชีวิตที่ดีกว่าย่อมจะผูกพันอยู่กับระบบการเช่าาและระเบียบการใช้ที่ดิน^๑ เป็นอย่างมาก ยอดปรารภของชาวไร่ชาวนาทุกคนอยู่ที่การเป็นเจ้าของที่ดินสักแปลงหนึ่งในชีวิตนี้ แต่ภาวะเกี่ยวกับที่ดินมักไม่เอื้ออำนวยต่อชาวนาชาวไร่ในโลก

^๑ Roland R. Renne, "Land Reform Problems in Southwest Asia," *Sociology of Underdevelopment*, eds. Carle C. Zimmerman and Richard E. Duwors (Vancouver : Copp Clark Publishing, 1972), ch. 26.

นี้ ชาวนาจำนวนไม่มากนักที่เป็นเจ้าของที่ดินที่ตนทำมาหากินอยู่ แม้ในประเทศไทยเองอัตราการเช่ามาก็เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ด้วยเหตุนี้เองรัฐบาลต่าง ๆ รวมทั้งรัฐบาลไทยจึงได้พยายามที่จะมีการปฏิรูปที่ดิน ซึ่งส่วนใหญ่ก็มักจะไม่ได้ผล แต่เราจะไม่ขอกล่าวในที่นี้

เรื่องที่เกี่ยวข้องกับที่ดิน การเป็นเจ้าของที่ดินจึงเป็นของสำคัญ กล่าวคือ หากชาวนาของชุมชนใดได้เป็นกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่ตนทำมาหากินอยู่มากเท่าใด ก็ย่อมจะทำให้ชุมชนนั้นมีศักยภาพในการที่จะพัฒนาก้าวหน้าไปได้มาก ทั้งนี้เพราะ เมื่อที่ดินเป็นยอศปวารณาของชาวไร่ชาวนาและเขาได้เป็นเจ้าของแล้ว เขาก็ย่อมจะต้องพยายามปรับปรุงดินของเขาให้มีคุณภาพ เช่น เตรียมดินและใส่ปุ๋ยบำรุงดินเป็นต้น ยิ่งกว่านั้น เมื่อได้เป็นเจ้าของที่ดินแล้ว เขาอาจจะคิดอ่านทำกิจกรรมอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นด้วยการใช้เครื่องมือกลกรรมสมัยใหม่ เช่น รถไถนา การเลือกพันธุ์อย่างดี และการใช้ระบบชลประทาน ซึ่งสรุปแล้ว การได้เป็นเจ้าของที่ดินอาจจะส่งผลให้ชุมชนมีความเจริญก้าวหน้าขึ้น เราจึงถือการเป็นเจ้าของที่ดินเป็นตัวแปรสำคัญตัวหนึ่งในทฤษฎีนี้

อนึ่ง ลำพังการเป็นเจ้าของที่ดินเพียงอย่างเดียว หากเจ้าของไม่มีความรู้เพียงพอแล้ว ก็อาจจะไม่สามารถปรับปรุงการใช้ที่ดินให้เป็นประโยชน์เต็มที่ได้ การศึกษาหรือในที่นี้เราใช้คำว่าฝึกอบรมย่อมจะมีบทบาทเสริมการเป็นเจ้าของที่ดินในการสร้างความเจริญในชุมชนด้วย เราจึงได้กล่าวว่า การฝึกอบรมเป็นตัวแปรร่วม

ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นความสัมพันธ์ระหว่างที่ดินและมนุษย์ จึงนำเราไปสู่ตัวแปรอีกตัวหนึ่งของทฤษฎีศักยภาพ คือ ทรัพยากรมนุษย์ ไม่มีข้อสงสัยเลยว่า ทรัพยากรมนุษย์นี้มีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ ศาสตราจารย์ การ์เซียแห่งอาร์เจนตินากล่าวสรุปเรื่องนี้ไว้จับใจว่า “ปัญหามูลฐานแท้ ๆ ของพัฒนาการ ทุกสิ่งทุกอย่างที่สำคัญเกี่ยวข้องกับมันหมด นั่นคือ ตัวมนุษย์เอง”⁷ กระนั้นก็ดี เราทราบดีว่า ปริมาณของประชากรอย่างเดียวย่อมไม่ช่วยในการพัฒนา หรือบางทีอาจเป็นอุปสรรคเสียด้วยซ้ำ เช่นอินเดียและจีน ส่วนที่มีค่าแก่การพัฒนาคือปริมาณของคนในวัยทำงาน (อายุระหว่าง 15-64 ปี) ที่เพียงพอพร้อมด้วยทักษะอันเหมาะสม จะเป็นทุนทรัพยากรอันมีคุณค่าแก่การพัฒนา

⁷ Daniel Lerner, "Comparative Analysis of Processes of Modernization," *Comparative Research Across Culture and Nations*. ed., Stein Rokkan, (Paris : Mouton 1968)

บทบาทเสริมของการฝึกอบรมที่มีต่อตัวแปรตัวนี้ ย่อมชัดเจน คนในวัยทำงานที่ประกอบด้วยการศึกษาอบรมมาเป็นอย่างดี ย่อมจะช่วยกระบวนการพัฒนาได้ดีกว่า เพราะจะทำให้บุคคลเหล่านั้นมีทั้งความรู้และทักษะ ความชำนาญ เช่น การเกษตรสมัยใหม่ การจัดการ เครื่องมือจักรกลรวมทั้งความรู้และทักษะในอุตสาหกรรมประเภทต่าง ๆ และการขนส่งอันจำเป็นในชีวิตสังคมสมัยใหม่

เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคม เขาคงอาศัยกันอยู่เป็นหมู่เป็นเหล่า ในภาวะเช่นนี้ จำต้องมีผู้นำ ดังนั้นเราจึงเห็นได้ว่า ตลอดเวลาในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ แต่ละกลุ่มจะต้องมีผู้นำอยู่ด้วยเสมอ ในงานพัฒนานั้น ผู้นำมีบทบาทช่วยเหลือหลายอย่าง เพราะโดยปกติผู้นำจะทำหน้าที่หลักอยู่สองประการคือ ประการแรก ทำการเลือกเป้าหมายและควบคุมดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่มนี้ และประการที่สอง มีหน้าที่ในการเสริมพลังและบำรุงรักษาความเป็นปึกแผ่นของกลุ่มหรือขององค์การที่เขาสังกัดอยู่⁸ บทบาทของผู้นำกลุ่มหรือองค์การจึงมีอยู่ชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นงานใดรวมทั้งงานพัฒนาชุมชนหรือชาติด้วย และแน่นอน ผู้นำที่มีการศึกษาอบรมดี ย่อมจะช่วยให้การปฏิบัติหน้าที่ของผู้นำเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น การฝึกอบรมจึงเป็นตัวแปรร่วมกันกับภาวะผู้นำด้วยดังนี้

ไม่เพียงแต่การฝึกอบรมเท่านั้นที่ผู้นำต้องการ ผู้นำต้องการองค์การทางสังคมมาสนับสนุนเขาช่วยในการทำงาน องค์การทางสังคมจึงเป็นตัวแปรอีกตัวหนึ่งในทฤษฎีศักยภาพและการแพร่กระจายของเรา ถ้าว่าองค์การทางสังคมเป็นทั้งกระบวนการทางสังคมและองค์การอย่างหนึ่งอันเป็นผลจากกระบวนการนั้น ที่เป็นกระบวนการเพราะองค์การเป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและเป็นการตกลงร่วมกันในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ทางสังคม ในการที่จะทำงานร่วมกันให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ เกี่ยวกับเรื่องนี้ผู้นำก็จะมีบทบาทในการรวมคนให้ปฏิบัติงานตามเป้าหมายร่วมกัน ในการดำเนินการไปสู่เป้าหมายร่วมกันเอง บุคคลที่เข้าร่วมกระบวนการจะต้องสร้างความคิดและบรรทัดฐานการปฏิบัติร่วมกันขึ้นมาชุดหนึ่งเพื่อเป็นแนวทาง ผลที่ตามมาก็คือองค์การทางสังคมดังกล่าว⁹ ในแง่หนึ่งองค์การก็เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของผู้นำในการดำเนินการไปสู่เป้าหมายของกลุ่ม

⁸ W.R. Lassey, *Leadership and Social Change* (Iowa City : University of Iowa Associates, 1973).

⁹ M.E. Olsen, *The Process of Social Organization* (New York : Holt, Rinehart and Winston, 1968), pp. 2-4.

ตัวอย่างขององค์การทางสังคม ได้แก่ ครอบครัว ชุมชน องค์การแบบราชการ บริษัท ธุรกิจทั้งหลาย พรรคการเมือง องค์การอาสาสมัครต่างๆ กลุ่มและคณะกรรมการต่างๆ ในสังคมชนบท เป็นต้น องค์การทางสังคมเป็นประโยชน์เอื้ออำนวยการพัฒนาหลายด้านด้วยกันเช่นมีสมาชิกถาวรคอยช่วยงาน องค์การมีโครงสร้างและความเป็นปึกแผ่น และเป็นเครื่องมืออย่างดีในการไปสู่เป้าหมาย องค์การสามารถวางแผนและกลยุทธ์ในการดำเนินการได้ และที่สำคัญที่สุด องค์การนี้เองที่เป็นทรัพยากรอันสำคัญสนับสนุนผู้นำให้บรรลุผลตามเป้าหมายได้ องค์การสังคมจึงเป็นตัวแปรสำคัญตัวหนึ่งในการพัฒนา

บทบาทของการฝึกอบรมต่อผู้นำได้กล่าวมาแล้ว แต่การฝึกอบรมมีบทบาทต่อสมาชิกขององค์การด้วย กล่าวอย่างย่อที่สุด สมาชิกขององค์การที่มีความรู้ความชำนาญย่อมจะรู้จักมีส่วนร่วมกับองค์การได้ดี ช่วยแสดงความคิดเห็น และปฏิบัติงานสู่เป้าหมายร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพกว่าสมาชิกที่ไม่มีความรู้ความชำนาญ บทบาทของการศึกษาต่อองค์การสังคมจึงมีไม่น้อย

ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นทั้งหมดเป็นตัวแทนส่วนแรกของทฤษฎีศักยภาพในการพัฒนาและการแพร่กระจาย ต่อไปจะกล่าวถึงส่วนท้ายของทฤษฎีนี้ ซึ่งมีฐานะเป็นทฤษฎีเอกเทศอีกทฤษฎีหนึ่ง ก็ได้อ้างถึงมาแล้ว ทฤษฎีมีใจความสำคัญว่า การเปลี่ยนแปลงสำคัญๆ ทางสังคมนั้นเกิดขึ้นจากการที่สังคมหนึ่งติดต่อกับอีกสังคมหนึ่ง ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่ามองข้ามความสำคัญของการประดิษฐ์และการค้นพบไป สิ่งที่ต้องการเน้นมีเพียงว่า การเปลี่ยนแปลงในสังคมสืบเนื่องมาจากการแพร่กระจายนวัตกรรมมากกว่าสืบเนื่องมาจากการประดิษฐ์คิดค้นและการค้นพบ ดังลิตินันท์กมานุษยวิทยาค้นสำคัญของอเมริกาคนหนึ่งกล่าวไว้ว่า “ร้อยละ 90 ของเนื้อหาสาระของวัฒนธรรมอเมริกันนั้นได้มาจากการแพร่กระจาย ส่วนอีกร้อยละ 10 มาจากการประดิษฐ์คิดค้นทั้งที่สังคมอเมริกันเป็นสังคมช่างคิดค้นอย่างเอกอุ”¹⁰ ถัดจากแนวของแนวทฤษฎีนี้แล้ว สังคมที่ได้มีโอกาสติดต่อกับสังคมอื่นยิ่งมากเท่าไร ก็จะมีโอกาสจำเริญได้มากเท่านั้น

โอกาสที่คนต่างสังคมและวัฒนธรรมจะติดต่อกันได้นั้นมีได้หลายทางด้วยกัน เช่นเมื่อชนะสงครามแล้วมีการเข้ายึดครองดินแดน การติดต่อดัสนพันธ์กันทางการค้า ทางศาสนา การ

¹⁰ Ralph Linton, *The Study of Man* (New York : Appleton-Century, 1936), p. 325

ปีที่ 19 ฉบับที่ 1 มีนาคม 2525

อพยพโยกย้ายถิ่น การไปศึกษา การท่องเที่ยว หรือแม้แต่การแต่งงานระหว่างคนต่างวัฒนธรรมกัน เป็นต้น ในการศึกษาคราวนี้ เราจะถือเอาการติดต่อกันระหว่างชาวบ้านกับข้าราชการของรัฐเป็นหลัก กล่าวคือ ชุมชนใดที่ชาวบ้านมีปริมาณการติดต่อกับข้าราชการมาก ก็จะมีศักยภาพในการที่จะจำเริญก้าวหน้าได้มากกว่าชุมชนที่ชาวบ้านติดต่อกับข้าราชการน้อยกว่า

สำหรับบทบาทของการฝึกอบรมเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็จะอยู่ตรงที่ว่า หากชาวบ้านมีการศึกษาอบรมดีแล้ว ก็ย่อมจะช่วยให้เขาสามารถรู้เบาะแสของความช่วยเหลือต่าง ๆ ของรัฐบาล รู้จักเรียกร้องสิทธิที่ควรจะได้ รู้จักติดต่อกับผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรง ตลอดจนรู้จักใช้ประโยชน์จากความรู้ ความคิด วัสดุและเงินทองที่ได้รับมาอย่างมีประสิทธิภาพ การฝึกอบรมจึงเป็นตัวแปรร่วมกับการศึกษาก่อนด้วย

ที่กล่าวมาทั้งหมดอาจสรุปได้สั้น ๆ ดังนี้ว่า ชุมชนที่มีปริมาณและคุณภาพของการถือครองที่ดิน คนในวัยทำงาน องค์การหมู่บ้าน ผู้นำ การติดต่อกันระหว่างชาวบ้านและข้าราชการ และการฝึกอบรมอยู่ในระดับสูง ย่อมมีศักยภาพในการพัฒนาสูงกว่าชุมชนที่มีคุณภาพของสิ่งดังกล่าวในระดับต่ำ

สมมติฐาน

1. ชุมชนใดประชากรแต่ละคนมีกรรมสิทธิ์ที่ดินยิ่งมากเท่าใด ก็ยิ่งทำให้ชุมชนมีพัฒนาการมากขึ้นเท่านั้น
2. ชุมชนใดยังมีอัตราประชากรในวัยทำงานมากเท่าใด ก็ยิ่งทำให้ชุมชนมีพัฒนาการมากขึ้นเท่านั้น
3. ชุมชนใดมีจำนวนและประเภทของหัวหน้า (หรือผู้นำแบบไม่เป็นทางการ) ยิ่งมากเท่าใด ก็ยิ่งทำให้ชุมชนมีพัฒนาการมากขึ้นเท่านั้น
4. ชุมชนใดประชากรเข้ามามีส่วนร่วมกับองค์การของหมู่บ้านยิ่งมากเพียงใด ก็ยิ่งทำให้ชุมชนมีพัฒนาการมากขึ้น
5. ชุมชนใดประชากรมีการติดต่อกับสัมพันธ์กับข้าราชการของรัฐยิ่งมากเท่าใด ก็ยิ่งทำให้ชุมชนมีพัฒนาการมากขึ้น
6. ชุมชนใดประชากรมีการฝึกอบรมยิ่งสูงมากเท่าไร ก็ยิ่งทำให้ชุมชนมีพัฒนาการมากขึ้นเท่านั้น

จะเห็นว่าในสมมติฐานวิจัยของเราทั้งหมด เราคาดคะเนไว้ว่า ตัวแปรอิสระแต่ละตัว จะมีสหสัมพันธ์ทางบวกกับตัวแปรตามคือ พัฒนาการ กล่าวอย่างง่ายก็คือ ตัวแปรทั้งสองตัวในแต่ละสมมติฐาน จะเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางเดียวกันเสมอ

หนังสืออ้างอิง

1. Paul Davidson Renolds, *A Primer in Theory Construction* Indianapolis : The Bobbe-Merrill Company, (1971).
2. Jack Gibbs, *Sciological Theory Construction* Hinsdale, Ill. : The Dryden Press, (1972).
3. Fred N. Kerlinger *Fundations of Behavioral Research* New York : Holt, Rinehard and Winston, (1969).
4. ศัญญา ศัญญาวิวัฒน์, "พัฒนาการในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : การพิสูจน์ทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย", วารสารสังคมศาสตร์ ปีที่ 15 ฉบับที่ 8 ก.ก.-ก.ช. 2521.